Kenyeres Zoltán

Vas István 100...

„Majd téged is kiadnak bőrkötésben, / Ha már szétporladt klasszikus leszel. / idéznek akkor mindenféleképpen, / Talán belőled is vizsgázni kell." – írta Vas István a *Botlóballada a halhatatlanságról* című versében Radnóti Miklóst szólítva meg. Azóta Radnóti klasszikus lett és vizsgázni is kell belőle, a *Ballada* íróját viszont úgyszólván elfelejtették, többnyire üres tekintettel néznek rám kedves egyetemista hallgatóim, amikor nevét mondom egyik-másik előadásomon.

Most itt az alkalom, hogy emlékezzünk rá. Száz éve született. Régen? Édesanyám most lépett századik életévébe, egyik kedves barátom édesanyja százhárom éves, nemrég kaptunk egy szomorú gyászjelentést, hogy egy másik kedves barátunk nagymamája száznyolc éves korában elhunyt. Vas István még élhetne. Pista (így szólítottuk, akik ismertük) itt ülhetne a szobámban. Szabadkoznék, fanyar mosollyal pontosítgatná szavaimat, átigazítgatná, amit mondok, visszavonna belőle bizonytalankodó, önmagát is örökösem kiigazító stílusában.

Szerb Antal, amikor első verseit olvasta, azt mondta, ígéretes tehetség, még kiváló prózaíró lehet belőle. Nagyszerű prózaíró lett – nem szeretném, ha ünneprontásnak hangzanék – még talán jobb, mint költő. De szeretett így fogalmazni:

„Hirtelen megláttam a Szent István körút sarkán egy virágárus asztalán egy csomó tulipánt. Azt hiszem, az első tulipánok voltak azon a tavaszon, legalábbis, amit én láttam – igaz, Angyalföldön nemigen lett volna alkalmam észrevenni őket. Egyelőre még drágák voltak, de azért kiválasztottam egy lilás-rózsaszín, hatalmas példányt Marinak – bár neki nem volt különösebb érzéke a virágokhoz. De ezúttal nagyon megörültem a mintapéldánynak, talán szerelmem megújulásának jelképét láttam benne."

A mellékmondatok nem kiegészítik, hanem ellentétezik a főmondat amúgy is bizonytalankodó állításait.

„Pista [Örley István] szerette a háborút. Nem, ez így félrevezető – megint csak helyre kell igazítanom magamat. Utálta a katonaságot. Mégis […] elvégezte a Ludovikát,és végül tényleges

főhadnagyként szerelt le. Azaz megint helyre kell igazítanom magamat: nem, nem leszerelt […] ,hanem […]

AZ „EGY"

1970-ben megjelent két kötetes összegyűjtött verseinek azt a címet adta: *Mit akar ez az egy ember ?*. Első olvasásra, – hogy úgy mondjam nem líratörténész, hanem ideológus kedvünkben – ezt a címet úgy értelmezhetjük, mint az európai liberális individualizmus hitvallását. A vers, amely a két kötet címét adja meg is magyarázza ezt: *„Babilon és Ninive, / Eltűnik a semmibe,/ S megmarad, ami biztos. // Mindig ez az egy ember!"* Az évszám a címadó vers alatt 1963.

Ennek a pár vers-szónak az értelmezéséhez elmesélek egy távoli történetet. Vas Istvánhoz csak annyi köze van, hogy ő mesélte Domokos Mátyásnak, én pedig Domokos Matyitól hallot-

tam. Tehát nekem Domokos mesélte a hajdani Szépirodalmi Könykiadóban, valamikor a 60-70-es évek fordulóján avval, hogy ő Vas Istvántól hallotta. Hogy Vas honnan vette, nem tudom, talán Churchill emlékirataiban olvasta, nem biztos, negyven éve nem néztem utána. Elfogadtam, mert világszemléletem szerint igaznak tartottam és tartom ma is. Pontosabban fogalmazva, szeretném, ha igaz lett volna.

A történet a következő. 1940-ben vagyunk. A német hadsereg már lerohanta Lengyelországot, elfoglalta Franciaországot, a Wermacht egységei a La Manche csatorna partján állomásoztak. Várták, hogy Hamburg környéki dokkokból elegendő számú hajó kerüljön ki, és végre elkezdhessék a partraszállást. Ez volt az az idő, amikor még sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió nem lépett be a háborúba, Németországgal csak Anglia dacolt. Bombázták Londont nappal, bombázták éjjel. Aztán kitalálták, hogy gazdaságilag fogják térdre kényszeríteni a briteket. Tönkreteszik őket. Elkezdtek hamis fontokat gyártani – teszem hozzá – német pontossággal és körültekintő alapossággal. A bombázógépek London és a nagyvárosok fölött kioldották a rakományt. Aznap így szólalt meg a BBC: Ladies and Gentlemen, hölgyeim és uraim, a mai napon ellenséges repülőgépek hamis pénzt szórtak le területeink fölött. Kérjük, aki ilyet talál, haladéktalanul szolgáltassa be.

Snitt. 1945. A szövetségesek elfoglalják Németországot, kezükbe kerülnek a titkos levéltárak is. Kiderül, a németek pontos feljegyzéseket készítettek a pénzhamisításról, precízen felírták a darabszámot, feljegyezték a sorozatszámokat. Az angolok összehasonlították az adatokat a lakosság által annak idején beszolgáltatott bankjegyekkel. Annyi volt a különbség, amennyi folyókba, mocsarakba hullott. Abban a közel ötvenmilliós országban egyetlen ember sem akadt, aki az ellenség által gyártott pénzzel fizetett volna.

Én teszem hozzá a történethez: így működik a liberális individualizmus; a liberális individualizmus, amire az angol iskolarendszer két-háromszáz éve nevelte az embereket. Az „Egy ember" múlhatatlan, nem kikerülhető, semmi ellenvetést és semmi kifogást nem engedélyező felelősségére. De nem elvont felelősségre, az emberiség üdvéért, az igazság érvényesüléséért, a jobb jövőért, hanem konkrét felelősségre, mindig arra, amit éppen abban a pillanatban tesz és cselekszik. Ebben az összefüggésben került az értékrend csúcsára az „Egy ember" abszolút tisztelete. Az „Egy ember" mindenek fölött álló értéke. Az „Egy ember", aki önmagában való és más. Mindegyik „Egy ember" más és szuverén. És ötvenmillió más „Egy ember" képes – abszolút egyéni felelősségét tudva és átérezve – feladatmegoldó, és abban az adott feladatban homogén közösséget alkotni. Ahol a történelem során az individuum nem becsület kérdése volt, hanem szitokszó, ahol mindig csak nemzetről, hazáról, osztályról, közösségről, kollektívumról papoltak, ott mindig önző elemeire hullott a társadalom és mindig csak katasztrófák és vereségek következtek be.

Egyszer elmeséltem ezt a Vas Istvántól eredő történetet ideológus kiegészítésemmel tanáromnak, mesteremnek, Király Istvánnak, akit nagyon szerettem és akire ma is nagy tisztelettel gondolok. A népről, nemzetről, népi írókról, Max Weberről, a hivatásetikáról beszélgettünk. Elmeséltem a történetet. Király megdöbbent, aztán csak annyit mondott: nagyszerű demagógia.

SZERELEM ÉS HALÁL

Az „Egy ember", az individuum persze nemcsak ilyen ideológiai, politikai jelentésekkel van tele, amelyek Karl Popper falszifikáció elmélete szerint nem a tudomány, hanem a hit körébe tartoznak. Az individuum körében olyan életkérdések is fölmerülnek, amelyek nem írhatóak le politikai-gazdasági-társadalomtudományi fogalmakkal, mert nem is politikai-gazdasági-társadalmi természetű jelenségek. Az ember társadalmi lény, de egészen alapvető események és minőségek, mint a megszületés, maga az élés (a being értelemben vett life) és a meghalás, sőt a Weg zum Tode kívül van társadalmiságon. Legtöbbet nem a tudomány, hanem a művészetek tudnak mondani ezekről az életkérdésekről, a művészeteken belül is az irodalom, és azon belül is a lírai költészet.

Mit mond ezek egyikéről, másikáról Vas István? Pl. a szerelemről? Nézegetem Sumonyi Zoltán könyvében fiatalkori fényképeit. Mit mondjak, nem volt valami szép fiú, valószínűleg soha senki nem mondta rá, hogy jóképű. Kosztolányi férfiszépségét ő írta meg a *Nehéz szerelem*ben. Olimposzi istennek látta, azt írta, olyan szép volt, hogy zavarba jött, ha ránézett. Szegény Vas István a szépségével valószínűleg soha nem hozott zavarba senkit. Vannak férfiak, aki aztán öregkorukra mégis megszépülnek. Ő ezek közé sem tartozott.

„kezei fehérek sápadtak, vértelenek […] az asszonyos újjak ellentétesek a fej ragyás-csillogó

piros tömbjével, a fejjel, ami tán leginkább valami furcsa hal háromszögletű és kemény koponyájához hasonlít, de ez a fej is maga az ellentétesség összege, a húsos, vastag kövér-cimpájú orr, a vastag-nagy szemhéjak […] a részletek különbözősége egyensúlyozódik ezen a férfin, aki […] mammutszerűen jár és tagjait a levegőben mégis szanaszét dobálja […] "

– Juhász Ferenc írta így le Vas Istvánt *A teremtett világ* előszavában, ami e mellett a leírás mellett alighanem máig a legszebb és legtöbb szeretettel írott írásmű Vas Istvánról.

Vas szerelmi költészete mégis számosabb, színesebb és többoldalú, mint a gyönyörű Kosztolányié. Vasnál még szerelmi prózáról is beszélni lehet, hiszen az egész *Nehéz szerelem*-et átjárja egy csodálatos lényhez, Nagy Etelhez fűződő szerelme. Aztán a szép, szőke Kutni Marika és már közben és utána és véges végig Szántó Piroska szerepel a sorokban és a sorok mögött, akibe első látásra beleszeretett, és aki, mint a romantikusok mondanák egyszerre rabul ejtette. (Vas István köteteiben tettem el Piroska kedves kis rajzocskáit, amelyekre karácsonyi, újévi jókívánságainkra válaszolt.) Már nem volt fiatal, amikor feleségemmel megismertük.

Idős nők? Vas István róluk is tudott írni – olyat, amilyet a magyar irodalomban, de talán még a világirodalomban sem írt senki:

De szépek vagytok tegnapi asszonyok!
Hamvadó szemetekben még néha felragyog
A régi büszkeség […]
[…]
S a szépségből, a tegnapiból, nem tudom, mi maradt,
De felsugárzik titkosan, mint földalatti nap.

(Óda a tegnapi asszonyokhoz)

A gyönyörű Kosztolányi vezérlő témája nem a szerelem volt, ami nyilván mindenfelől sugárzott feléje egész életében, hanem a halál. Ami már egészen fiatal korában ott feketéllett előtte, aztán egyre közelebb, sajnos nagyon hamar közel jött hozzá és bevonta magába. Szerette idézni Paul Claudel híres mondatát: „Valamint halála előtt az ember az volt, aki nem volt, halála után az, aki nincs többé: többé már nem az, aki nem volt." Ez a „volt és nem volt" izgatta Kosztolányit egész életében, írt is arról, hogy őt igazán csak a halál érdekelte. De a claudeli „après la mort" nem vallásos értelemben vett létező túlvilág volt számára, hanem másvilágnélküli rejtelem, s ebben csak Illyés merte őt követni modern költészetünkben. Kosztolányi költészetének ez volt legegyénibb és merném még azt a hozzá egyébként nem illő szót is leírni: legforradalmibb vonása.

Vas István verseiben a halál nem „après la mort", nem bekövetkező stádiumában verstárgy, hanem mint megelőző stádium, mint "avant la mort" tematizálódik nála. Hogyan nem szabad meghalni. Arctalan tömegemberként nem szabad. Az „Egy embernek" a halálban is individuumnak kell maradnia, még ha valami tömeggyilkosság áldozata lesz is. Kabdebó Lóránttal folytatott egyik beszélgetésben mondja a *Branyiszkó* című versével kapcsolatban: „[…] a halált […] legalább lélekben valamilyen módon állva fogadjuk […] ne véletlen baleset legyen a halálunk, ha már meg kell halni […] Hát erre vonatkozik a *Branyiszkó* versben, hogy foglaljuk el a saját Branyiszkónkat […] a vers jelentése az, hogy úgy haljunk meg, hogy foglaljuk el a halált […] hogy foglaljuk el ezt az egyéni halálunkat. Amelyik ne kollektív baleset legyen, amelyikbe mi is beleestünk. […]"

Ezekről a mondatokról, és persze magát az említett verset olvasva eszünkbe jut Hans *A nagy utazás*ból, aki hátramarad és golyószórójával fedezi a többieket, mert nem akar zsidó halállal meghalni. (Negyvenöt évvel ezelőtt Lukács György emelte ki nekem ezt a mondatot Semprun regényéből, miközben házvezetőnőjének törökkávéját szürcsöltem. Alighanem kulcsmondat nemcsak a regényben, hanem Lukács életének és életművének megértéséhez is kulcs lehetne, ha alpári gyalázkodások után végre olvasnák is.)

Egyébként nem jellemzi Vas István líráját a halálra-gondolás (épp elég része volt a közvetlen életveszélyben), ritkán érinti meg az öregedés és az elmúlás úgy mint sok más költőt, aki negyven-ötven éves kora körül kötelezőnek érzi a téma szomorú-szép versbevételét. Tulajdonképpen nincs öregkori lírája sem a szó tematikai értelmében. De néha nagyon szép sorokat ír. Már-már Apollinaire *L'Adieu*-jét idézi, amelyet ő fordított le utolérhetetlenül (*„Letéptem ezt a hangaszálat / Már tudhatod az ősz halott…"* stb. Minden versolvasó kívülről tudja.) Vas így válaszol Apollinaire versére, ha akarjuk, így folytatja:

– Kettőnkön áll a vásár.
– Ha majd kettőnkön a sor.
– Találkozunk. – Találkozunk.
– Ha majd mi ketten nem leszünk.
– Ha majd mi ketten egy leszünk.
(*Második párbeszéd két ismeretlen között*)

AZ URBÁNUS KÖLTŐ

Vannak ritkán megszólaló költők, akik évtizedek alatt is néhány vékonyka füzetre valót adnak közre, ilyen volt Pilinszky János. Vas István a sokat írók közé tartozott. Percek alatt lefirkantott húsz sort, mire felért a harmadik emeletre készen volt fejében egy többszakaszos költemény. Ritkán feszegette az élet végső nagy kérdéseit (…konokul nem akarok lecsupaszodni a lényegig" – írta), soha nem törekedett arra, hogy olyanfajta filozófus költő legyen, mint a búvármélységeket kutató Babits, vagy elkalandozzék távoli kultúrák tájaira, mint Weöres Sándor. Elegendőnek érezte, ha a Pozsonyi út tájékán felnéz az égre, az is épp eléggé végtelen volt.

Arany idegenkedett Budapesttől, Gyulai munkája végeztével (pl. a Kálvin-téri színitanodából) a „szállására" ment a Sándor utcába, soha nem mondta azt, hogy „haza". Adynak csak élete utolsó hónapjaiban lett állandó lakása. London már a 16. században írók otthona volt. Pár száz év késéssel, a 20. század elejére Budapest is azzá vált. Kosztolányi ódát, imát, elégiát írt a város tájairól, az Üllői útról, a Logodi utcáról. Vas István bátran mondhatjuk, szerelmes versekkel folytatta a sort, valósággal szerelmes verseket írt a városról. Kosztolányi már 1906-ban az *"Imádott Pest"*-ről írt, de ezért az imádatért senki nem nevezte urbánus költőnek. Vas Istvánnál azonban mindenképpen megkerülhetetlen ez a szó.

Abban a kódolt értelmében sem megkerülhető, ami miatt semmilyen más nyelvre nem lehet lefordítani. „Urban poet",„poèt urbain": nincs másodjelentésük. Vas István a másodjelentéssel indult a *Nyugat*ban. Első kötetét 1932-ben Sárközi György recenzeálta: „Aki ezeket a verseket írta, ember és költő a talpán. Személyéről is megtudunk egyetmást lírájának indiszkrét volta folytán: hogy huszonkét éves, egykor jómódú szülők gyermeke, most hivatalnok Újpesten, havi fizetése 160 pengő és zsidó."

Az előítéleteket nem ismerő Babits, a liberális bíró fia, aki még a kiegyezés utáni rendes Magyarországon született és nőtt fel, a beküldött versekből az *Apámhoz* című versét választotta első közlésre a lapban. A természetes megvallás szép versét:

Hanyatlik már a nap. Túl a felhők mögött
Még megragyogtatja két olajfa hegyét,
[…]
Saragossa – innen vándoroltunk továbbb
Pogromok tüzében mindig északabbra,
[…] Elegáns világfi
Maszkod mögött az a régi zsidó hallgat,
Ki a spanyol vidék pernyés éjszakái
Alatt oly szelíden bámulta a holdat

Látod apám én is vér vagyok véredből
[…]

Proust arról ír, hogy a műalkotásokon, az épületeken, templomokon, katedrálisokon mindig rajta van, rajta marad azoknak a szeme, akik nézték őket. Ezen a versen is rajta van máig Babits szeme: Vas azonban valószínűleg nem sokat törődött evvel, az *Őszi rombolás* után (ami egy szerencsés sajtóhibának köszönheti címét, eredetileg ősi rombolás lett volna), a kötet után nem adta többé közre, nem vette föl az 1970-es összegyűjtött versek kötetébe sem. Gondolhatta, elég e megvallásból a költőileg tényleg szebben hangzó vers, a *Tanúság*:

[…]
mint zsidónak, örökrészem már századok óta
gúny és fojtott fájdalom […]

Nemcsak esztétikai szemmel válogatva hagyta ki az *Apámhoz* című verset a gyűjteményes kötetből, hanem utána is nyúlt a *Nehéz szerelem*ben, és már-már megtagadta. Irányvesztésnek nevezte. Hazug közösségvállalásnak, „amelynek sem lírai fedezete, sem folyamatossága nem volt […] Kinek nem volnának gyönge pillanatai – tette hozzá – , amikor olyasmit gondol és érez, amit tulajdonképpen nem is gondol és nem is érez?" Persze nem a származásával, nem is a családjával való közösséget mondta fel a későbbi, az életregényben történő újra-elbeszéléssel, hanem avval a lírai ellágyulással, amely egy futó kávéházi beszélgetés pillanatában keletkezett benne apjával szemben. Mert akkor, 1932-ben már nem az apja, nem a családja hanem Eti, Nagy Etel volt a legfontosabb számára, annak volt folyamatossága, és annak lett folytatása is életében. Nem az apja, nem a szülői család, de nem is a *Nyugat* és nem Babits, vagy az íróbarátok, írótársak, Radnóti Miklós, Zelk Zoltán volt legnagyobb, egész lényét átható, egész életét átfogó hatással rá (nem is Szántó Piroska), hanem Nagy Etel. Tegyük még hozzá: nem is a szellemi és politikai baloldal, amit nagy igyekezettel kívánt hangsúlyozni az életregény 1970-es évek elején megjelent első részeiben.

„A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról" címen 1938. május

29-én lépett hatályba az első zsidótörvény, amely korlátozta a kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatoknál foglalkoztatott zsidók létszámát. Vas István július 13-án kikeresztelkedett, áttért a katolikus vallásra és egyházi házasságot kötött Nagy Etellel. Mi volt ez? Menekülési kísérlet? A hatályba lépett törvény világosan leszögezte, hogy csak azokra a zsidó származásúakra nem vonatkozik, akik 1919 előtt keresztelkedtek ki. Nagy Etel életének legnagyobb élménye volt. Házassága nem érdekházasság volt, hanem örömházasság, a már akkor is nagybeteg Etivel. Menekülésre pedig nem sok alkalmat adott a keresztlevél. Kitették állásából, besorozták munkaszolgálatra. Életben maradását nem a katolikus áttérésnek, hanem véletlenek sorozatának és jótevők egész sorának köszönhette. Mimikri, szerepjátszás? Lehet azonosságot, azonosság-hitet, azonosság-tudatot cserélni? Itt elérkezünk arra a pontra, amin túl már tilos minden további kérdőmondat. Amin túl csak fasizmus van és rasszizmus. Egyszer meghívtak a *Múlt és Jövő* egyik vitaestjére abból az alkalomból, hogy a folyóirat kitűnő emlékszámot állított össze a *Nyugat* 100. évfordulójára. Ott is szóba került a *Nyugat* sok-sok szerzőjének zsidó származása. Ott is megpróbáltam elmondani, amit itt is elmondok. A választott identitás szent. Komolyabb és szentebb, mint a születés. Tilos kétségbe vonni. A hová-születés és a minek-születés adottság, néha adomány. Az angol jól fejezi ezt ki a „take it for granted" szókapcsolattal. Vas István választását nem egyszeri okmány igazolja, hanem versek hitelesítik, a lélek legmélye. És persze és mindenekelőtt a nyelv.

Nem díszített téged szobrász, festő,
Nem kínálja szépségeit freskó,
Fal és lélek meztelen.
Magam vagyok, nem zavarnak.
Oldozz ki a zűrzavarnak
Hálójából, Istenem!
[…]
Te a Pásztor és Te vagy a Bárány,
Te vezess majd halálom óráján,
Szó és Tett és Mennyország!
Te békéje minden térnek,
Add, hogy vissza-visszatérjek
Mindörökké Tehozzád.

(*A Béke-téri Krisztus*)

De térjünk vissza a költői életúthoz. La Fontaine fordításaival kapcsolatban 1948-ban visszaemlékezett egy kis jelenetre.

„Hárman ültünk tíz évvel ezelőtt egy kávéházban: Radnóti, Weöres Sándor és én. Weöres Sándor azt fejtegette, hogy kétféle költő van, az elfogadó és a lázadó; s míg ő az az alkat, amelyik a világot úgy veszi, amilyen, mi ketten, Radnóti és én, minden társadalmi rendben elégedetlenek lennénk. Emlékszem, mennyire meglepett az indulat – folytatja Vas –, amellyel Radnóti ellentmondott, és azt vitatta, hogy ő igenis ‚elfogadó' alkat, csak legyen elfogadható társadalom."

És Vas István, kérdezhetjük? Radnóti Miklós nem érhette meg, hogy választás elé kerüljön, és a háború után rátaláljon esetleg – akár időlegesen – egy elfogadható társadalmi rendre. De Vas megérte. És ha nem sorolhatjuk is a nyíltan lázadó, határozottan és megnevezve mást akaró költők közé, nem tartozott az elutasítók közé sem. Nem írt elfogadó és hálaadó énekeket. Nem talált ünnepelni valót az új és újabb világokban. Megtartotta és nem rejtette véka alá fenntartásait: az Egy ember, az individuum nevében.

Ha milliók lépése dobban is,
Nem tűröm el, hogy zárt rendbe tereljen,
[…]

(*Kérdező idő*)

1945-ben Szántó Piroskával együtt csatlakozott a Magyar Kommunista Párthoz, de már 1947-ben megtámadta a *Szabad Nép*, Lukács György rosszallását fejezte ki verseinek pesszimizmusa miatt, 1949-ben meghurcolták és megszégyenítették az Írószövetség pártszervezetében. Nyolc évig nem jelent meg verseskötete. Az 1960-as évek elejétől kezdve aztán a híres-hírhedt „ három T"-ből végig az első „T", a támogatottak körébe tartozott. Sőt Aczél György belső köréhez. Ismeretségük régi keletű volt, Sumonyi Zoltán beszéli el könyvében: Aczél a szó szoros értelmében megmentette Vas István és Szántó Piroska életét a nyilas időkben. Barátok lettek, de ezért a barátságért később nagyon rossz pontot kapott Vas István, egy életre szóló, sőt utóéletre szóló rossz pontot, azoktól, akik akkor is és azóta is a bibliai Gonosz megtestesülését látták és látják Aczél Györgyben, a Sátánt.

A LÍRA HANGVÁLTÁSA

Kertész Imre egy interjúban Sartre-t idézi arról, hogy mindenki a saját nyelvén beszél, de mindenki a más nyelvén ír. Vas István a verseiben – legalábbis úgy érezzük, hiszen az írói szándékról nem

tudunk bizonyosat állítani – sok mindent elkövet annak érdekében, hogy ezt a távolságot a beszélt nyelv lazább és individuálisabb pozíciója és a versíró nyelv mindig több poétikatörténeti konszenzussal kialakult szólamai között a lehető legrövidebbre vonja. Ez a távolság az egyéni beszédstílus, beszédszokás és az írásnyelvre fordított szöveg között a prózában kisebb, mint a lírai költészetben; Rakovszky Zsuzsa arról beszélt egyszer, hogy a versei kevésbé szubjektívek, mint a regényei. Vas István nagyszerű – ma már a költészeténél többet olvasott – prózája, életregényei, dokumentumai és a versei között inkább csak metrikumbeli, ritmikai különbség van, mint szókincsbeli. Ritkán emelkedettebb a vershangja, mint a prózahangja, de előfordul, hogy igazodik a hagyományos versolvasói elvárásokhoz, és nemcsak a klasszikus mértékekkel és a nyugatosoktól eltanult mesteri rímekkel hangolja dallamosabbra verseit, hanem a szóválasztásokat és az egész dikciót magasabbra hangszereli. Poétikatörténetileg nézve azok a versei hatottak a későbbi nemzedékekre, azok vitték előbbre a 20. századi magyar lírát (pl. a Várady Szabolcs-féle költészet irányába), amelyek az említett két pólus közötti távolság rövidítését sikeresen hajtották végre. A hétköznapiság, az alkalmi költészet, a líraiatlan líra versei. Az átlagos olvasóközönség, ha egyáltalán emlékszik még Vas István nevére, tehát ennek a közönségnek a jobb és műveltebb része mégis inkább az emelkedettebb, hogy úgy mondjam „szebb" verseit szereti jobban. Ha őszinte akarok lenni én is, ha a szívemre hallgatok és nem irodalomtörténeti folyamatokra, nem kialakulásokra figyelek, én is. Mint kimenő félben lévő „öreg tanár" talán már megengedhetem magamnak az efféle tudathasadást.

Olyan versekre gondolok, mint az *Egy régi dal visszhangja*, az *Etruszk szarkofág*, az *Óda a tegnapi asszonyokhoz*, *Teréz körúti elégia*, *Ima a Szent Péter templomban*, Az *Internacionálé a Signoria téren* és persze a *Ballada és ellenballada az ifjúságról* című egész ciklus, amelyet Hubay Miklósnak írt az *Egy szerelem három éjszakájá*hoz.

Nagyon erős a romantika idején kialakult hagyomány tartó köteléke arról, hogy mi a vers és mi a költészet. Már kétszáz éve egyik nemzedék a másik után nő fel ennek a verstudásnak ízlésmeghatározó vonzásában. Ezen Ady bűvösen hangzó nagyzenekari szimbolizmusa éppúgy nem tudott változtatni, mint Babits tudatfolyamot kutató búvárszemüvege és Kosztolányi világos pasztellszíneibe bele-belecsepegtetett szentimentalizmusának gyönyörűségei. A második és harmadik nemzedékből voltak, akik fölötte álltak minden mély-költészettani változtatás szükségének. Elég, ha három nevet említek: József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor.

Tudom, istenkáromlás, amit most írok. De az új költészet nem Ady Endrével kezdődött, nem a nagy nyugatosokkal, nem is a későbbi nagyon nagyokkal, hanem Tandori Dezsővel és nemzedéktársaival, engedtessék meg, az én nemzedékemmel s a nálunk valamivel fiatalabbakkal. A cezúra valahol az 1960-as évek második felében húzódik. Addig uralkodik az a verslátvány- és vershallás-ízlés, amely Szent Kölcseyvel, Szent Vörösmartyval kezdődött, Szent Petőfivel és Szent Arany Jánossal folytatódott, mert igenis szentek voltak, a magyar nyelv, a magyar kultúra szentjei, köröttük sok mára szégyenszemre elfeledett aprószenttel együtt. De ez, ami most van, ez a mai költészet, mai irodalom, ez valami tényleg más, nem jobb és nem igazabb, nem is megtagadása semminek, mint ahogy a Déli sark felfedezése nem volt megtagadása az Északi sarkénak. Mint ahogy, ha majd egyszer, ha megtörténik, nem fog ellentétbe kerülni a Góbi sivatag termővé tétele a Kalahári sivatagéval. De látnunk és hallanunk kell, hogy Kosztolányi játékos derűje és nagy katartikus versei egyaránt közelebb állnak még Kisfaludy Sándorhoz is, mint Tandori Dezsőhöz, Orbán Ottóhoz, vagy Petri Györgyhöz és Oravecz Imréhez. Nem tehetségről, nem költői nagyságról, nem hatni tudásról, nem történeti szerepről van itt szó, hanem színekről, hangokról, harmónia-érzésről, és persze szótárról, szókincsről, nyelvi rétegekről. Képességeink közül még aránylag a tudatunk a legrugalmasabb, az sem nagyon rugalmas: nehezen értünk meg és fogadunk el új gondolatokat, még nehezebben egész gondolatmeneteket. De a látásunk és hallásunk egyenesen konzervatív. Siralmasan konzervatív. Hogyan telik meg a koncertterem egy Schubert-esten, és hogyan egy Ligeti- vagy Kurtág-bemutatón. Olyan ez, mint amikor egy századok óta kipróbált és megszokott szövésminta színharmóniája után egy egészen másfajta színharmónia szerint készült szövedék gördül le a szövőszékről. Nem melegebb, nem hidegebb, nem vékonyabb, nem vastagabb, csak más.

A sok és sokféle cusanusi „coincidentia oppositorum" közül, az ellentétek keresztezési pontjai közül, amelyek jellemezték Vas István személyét, pályáját, életútját, az egyik legkülönösebb, legta-

lányosabb útkereszteződés az volt, hogy kései kritikái, irodalomtanulmányai barátságtalanul fogadták ezt az új, más hangú, más színű művészetet. Amelynek akkor már elfogadottságának pozíciójából következően is nemzedékéből éppen ő lehetett volna leghatékonyabb támogatója. Hiszen éppen ebben a más színben és ebben a – hogy úgy mondjam – antilírai hangban némiképp előfutáruk volt. Költészetének poétikatörténeti értéke nem kis részben ebben a korát-, nemzedékét-megelőzésben rejlik. Az első komor szemöldökráncolások után mégis évekbe telt, amíg megbarátkozott velük. De megbarátkozott.

Ők is vele. Tandori Dezső így, írt róla:

„Az értelem költője, mondjuk gyakran, s ezt nem bontjuk ki kellően. Vas István azzal a reménnyel (vagy azzal a reménytelenséggel) az értelem mívese (a tündöklően színes formákban, az indulatokig is nyers, de az árnyalatokig differenciált érzelmek színképvilágában), tehát azzal a reménnyel („beborult"?), hogy a dolgokat meg lehet érteni, úgy méghozzá, ahogyan az egyén helyesnek, pontosnak látja őket […] És a visszafogottság mekkora tűz. Milyen lendülete van a józanságnak; nem igazibb-e, mint a … Nem, ne legyen a dolgoknak éle."

Tooth Gábor Andor illusztrációja Goldstein Imre készülő verseskötetéhez

Vas István

Budapest balladája

Egész alacsony szintre szálltak,
hidak és házak közelébe
a bombázók. „Terrorizáltak”.
A város meglapult, szegényke.
Megtelt, majd kiürült az utca.
Az autók túszokat kerestek.
Vasárnap vették birtokukba
a megalázott Budapestet.

Azóta hó lepi a Várat
s a várost is. Ruhát cserélve
a kikelet is bujdosásnak
adja fejét. Fut vissza, Délre.
A költő fél, hiába futna.
Hetykén rimel, de gyomra reszket.
Talán csak ő az, aki tudja,
hogy megalázzák Budapestet.

Szegény vendéglők, kávéházak!
Zuhan a város csúf sötétbe.
A hódítók gót gajdaja árad
s a bennszülöttek rettegése.
Nekik szolgál a Vár, a Posta
– hipnotizőrnek rossz idegzet –
s egy gyors, gyakorlott kéz kifosztja
a megalázott Budapestet.

Ajánlás

Lehetsz herceg vagy kommunista,
de szégyenünket már ne vesd meg.
Tekintsétek szánva, ne szidva
a megalázott Budapestet.

Vas István

A város

Két hétre sem utazom el idén
Pestről, melyet a korszellem s a nap
gyötört. Köveiről a sárga fény
s a gyűlölet s a hőség visszacsap.
A Duna-balparton, ahol megállok,
az alkonyatnak szívesen örülnék...
A város, elkényeztetett vadállat,
hajszoltan és tanácstalan körülnéz.

És körülveszik a kutyák, a hajtók,
a csendőrcsákón kakastoll lebeg,
és szónokolnak az ideszalajtott
párt-próféták, bugris-miniszterek,
s a zsandár és a tisztultabb vidék
bekeriti a bűnös Babylont,
és gyűlöli a csontját, a szivét,
s ha belepusztul, az se neki gond.

Egyetlen atomja sem az övé,
hát megszabja most, hogy éljen a Város –
nélküle hordták egykor együvé
zsidók és grófok, költők, proletárok.
S mint rengetegben űzött vad megül,
az űzött Pesten úgy rejtőzöm én.
Cinikus, cinkos kövei közül
két hétre sem utazom el idén.

Vas István

November

Három hét óta nem jártam az utcán.
Most is csak épp egy napra hagytam el
a sötétlő szinekkel tarka könyvtárt.
Fekete ég volt, fekete november.
A városban jobbára fosztogattak,
rendőrök, katonák és nyilasok,
németek és magyarok. Szekerek,
nagy teherautók, kézi talyigák
vitték a szajrét föl a Várba és
mindenfelé. Néha egy robbanásnak
vagy ágyuszónak méne-tékelét
hallhatta az elbarmult pesti nép,
de már hozzászokott s hülye közönnyel
haladt a hevenyészett fahidon.
El ször láttam a Dunába térdelt
Margithidat, a pesti pusztulásnak
hasztalanul könyörg hirnökét.
Egy napra jöttem el rejtekhelyemről:
csak épp egyszer akartam látni még
a Hold utcát, a Szabadság teret,
a kávéházakat, a Lánchidat. De
erre se jutott már id . Anyámat
láttam. Alig birt lépést tartani:
sokakkal együtt hajtották. Tiz éves
fiu ugrott ki hirtelen a sorból.
Szökni akart. Egy fegyveres suhanc
utána lőtt. A fiu elbukott.
Hozzá ugrott az anyja is, de ő

épp csak megsebesült. Egy nő a járdán
így szólt fiához: „Nini, a zsidókat
hajtják ott!” A gyerek bámult. A hajtók
között kevés volt sváb. Sokan ízes
vasi, alföldi vagy nógrádi nyelven
és győztes kedvvel nógatták a zsákmányt.
Nem mentek lassan. Mire én hajón
Budára értem, ott voltak batyukkal.
A sötétben, a zuhogó esőben
anyám kicsiny alakja fekete
ruhában és kifúlva tipegett
Ujlak felé. Este a társaság
– tán vigaszul? – arról beszélt, kiket
kell majd akasztani. De én Anyut
már szívesen képzeltem volna el
a sárban végignyúlva gyors golyótól.
S a délutáni nő tán nemsokára
majd így szól gyermekéhez: „Nini, hajtják
a nyilasokat!” Elgondoltam azt is,
lehet, hogy még tíz-húsz évig elélek,
és hogy a magyarrá ítéltetés
életfogytiglan tart. Éjfél után
behallatszott a zuhogó eső
és tudtam, hogy a téglagyár szabad
udvarán épp ez az eső szakad
anyámra is. Fütöttek. Ittam-ettem.
Vörösbort, húst. Marika sírt helyettem.